

УДК 343.133 (477)

ГРИНЮК В.О.

**ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПОРЯДКУ РЕАЛІЗАЦІЇ
ФУНКЦІЇ ОБВИНУВАЧЕННЯ У КРАЇНАХ АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКОЇ
ТА КОНТИНЕНТАЛЬНОЇ ПРАВОВИХ СИСТЕМ**

У статті визначено особливості реалізації функції обвинувачення у країнах англо-американської та континентальної правових систем. Виокремлено спільні та відмінні риси здійснення функції обвинувачення у вказаних правових системах. Спільним є те, що стороні обвинувачення відводиться суттєва роль як на досудових, так і на судових стадіях. Відмінними рисами є те, що 1) різняться суб'єкти, які здійснюють функцію обвинувачення; 2) різняться стадії кримінального процесу, на яких здійснюється функція обвинувачення; 3) різняться процесуальні документи, в яких виражається безпосередня обвинувальна теза (обвинувачення).

***Ключові слова:** порівняльно-правовий аналіз, правова система, функція обвинувачення.*

В статье определены особенности реализации функции обвинения в странах англо-американской и континентальной правовых систем. Выделены общие и отличительные черты осуществления функции обвинения в указанных правовых системах. Общим является то, что стороне обвинения отводится существенная роль как на досудебных, так и на судебных стадиях. Отличительными чертами является то, что 1) отличаются субъекты, которые осуществляют функцию обвинения; 2) отличаются стадии уголовного процесса, на которых осуществляется функция обвинения; 3) отличаются процессуальные документы, в которых выражается непосредственный обвинительный тезис (обвинение).

***Ключевые слова:** сравнительно-правовой анализ, правовая система, функция обвинения.*

The article defines the peculiarities of the prosecution of the Anglo-American and continental legal systems. Highlight differences and similarities between the exercise accusation in these jurisdictions. Common is that the prosecution play a significant role as the pre-trial stage and the court. Distinctive features are the following: 1) the different actors who perform the function of prosecution; 2) the different stages of the criminal process, in which the function of prosecution; 3) different procedural documents which express direct Indictment thesis (charge).

***Key words:** comparative legal analysis of the legal system, function of prosecution.*

Вступ. В умовах глобалізації український кримінальний процес прямує до реального утвердження змагального кримінального процесу, запровадження якого є пріоритетним завданням для України. Позитивним кроком є прийняття у 2012 році Кримінального процесуального кодексу. Однак на практиці його положення не завжди себе виправдовують. Тому український кримінальний процес потребує подальшого вдосконалення. У цьому напрямі позитивним є вивчення досвіду забезпечення змагальності у зарубіжних країнах різних правових систем. Зважаючи на те, що однією зі сторін змагального процесу є сторона обвинувачення, що має безпосередній вплив на виконання основних завдань кримінального процесу, в межах цієї роботи зосередимо увагу саме на порівняльному дослідженні порядку реалізації функції обвинувачення в різних правових системах.

Порівняльно-правовий аналіз кримінальних процесів країн англоамериканської та континентальної правових систем проводився у контексті як порівняльного правознавства, так і кримінального процесуального права. Крім того, деякі аспекти цього питання розглядалися в

© ГРИНЮК В.О. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правосуддя (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

теорії держави та права. Порівняльний аналіз кримінальних процесів різних країн здійснювався в роботах В.В. Вандишева, М.Х. Гельдибасва, Л.В. Головка, К.Ф. Гуценка, К.Б. Калиновського, Ю.Л. Микитина, Т.В. Садової, О.Ф. Скакун, Г.В. Соловей, В.М. Тертишника, Б.А. Філімонова та ін.

Постановка завдання. Незважаючи на це, на наш погляд, порівняльний аналіз порядку реалізації функції обвинувачення у вищевказаних правових системах здійснювався поверхнево і тому потребує більш ґрунтовного дослідження.

Метою статті є проведення аналізу порядку реалізації функції обвинувачення у країнах англо-американської та континентальної правових систем для визначення його спільних і відмінних рис.

Результати дослідження. Перш ніж аналізувати функцію обвинувачення у зарубіжних державах, що належать до того чи іншого типу правової системи, необхідно визначити, які взагалі існують основні правові системи. Значний внесок у вирішення цього питання здійснила О.Ф. Скакун, яка виокремлює основні елементи, на підставі аналізу схожості яких можна об'єднати правові системи в один тип (сім'ю). До таких елементів належать: 1) генезис і еволюція права, ступінь рецепції римського права; 2) джерела права та їх ієрархія; 3) структура системи права; 4) правозастосовна діяльність. Вчений виокремлює чотири типи (сім'ї) правових систем світу, такі як 1) романо-германський тип (сім'я) правових систем або європейсько-континентальний, його називають ще нормативно-актним (країни континентальної Європи – Італія, Франція, Іспанія, Португалія, Німеччина, Австрія, Швейцарія та ін.); 2) англо-американський тип (сім'я) правових систем або судово-прецедентний (Англія, Ірландія, США, Канада, Австралія, Нова Зеландія, деякою мірою – колишні колонії Британської імперії); 3) змішаний тип (сім'я) правових систем або конвергентний чи дуалістичний – виник на стику двох класичних сімей правових систем (романо-германської й англо-американської) і має специфічні ознаки; 4) релігійно-традиційний тип (сім'я) правових систем (мусульманське, індійське та іудейське (єврейське), далекосхідне, африканське право) [1, с. 563–567].

У межах дослідження спробуємо порівняти порядок реалізації функції обвинувачення у континентальній (романо-германській) та англо-американській правових системах.

Романо-германська правова сім'я або континентальна система характеризується переважанням значення правових норм, що закріплені саме в кодифікованих нормативних актах. Для країн континентальної системи кримінального судочинства характерні такі риси: основним джерелом кримінально-процесуального права є кодифіковані законодавчі акти, що регламентують досудове і судове провадження; на відміну від країн англосаксонської правової системи право кримінального переслідування делеговане уповноваженим посадовим особам та державним органам [2, с. 35]. Яскравими прикладами вказаної правової сім'ї є правові системи Франції та Німеччини. Так, досудове розслідування у Франції складається із трьох стадій: дізнання, порушення кримінального переслідування і досудового слідства (до якої належить і віддання до суду). Першим етапом кримінального процесу є поліцейське дізнання, що проводиться під керівництвом прокурора поліцейськими комісарами, офіцерами й агентами судової поліції, мерами та їх помічниками. В окремих справах дізнання здійснюють польові охоронці, лісові сторожі та деякі інші чиновники. Розрізняється дізнання за очевидними злочинами і так зване «початкове дізнання». Змістом будь-якого виду поліцейського дізнання є відшукання доказів, їх закріплення іжиття заходів для виявлення і розшуку осіб, винних у порушенні закону [3, с. 168].

Провадження у кримінальній справі у Франції зазвичай починається зі стадії дізнання, що бере початок з моменту одержання чи виявлення інформації про вчинений злочин [4]. Складання процесуального акта, який означав би початок поліцейського розслідування (дізнання) і кримінального процесу загалом, законом не регламентовано. Після закінчення поліцейського розслідування складається заключна доповідь, справа передається до прокуратури з метою вирішення питання про порушення публічного кримінального позову. Щодо нескладних кримінальних справ заключна доповідь не складається [5]. У зв'язку із цим можна вважати, що поліцейське розслідування (дізнання) закінчується прийняттям прокурором рішення про наявність чи відсутність підстав для порушення кримінального переслідування [4]. Як справедливо зауважує Г.В. Соловей, Кримінальний процесуальний кодекс України також започаткував подібні положення [6, с. 168]. Український законодавець скасував стадію порушення кримінальної справи та регламентував інший порядок початку кримінального провадження, відповідно до якого після отримання інформації про злочин проводиться його реєстрація в Єдиному реєстрі досудових розслідувань та досудове розслідування.

Порушення прокурором кримінального переслідування вважається самостійною стадією кримінального процесу і зводиться до складання ним спеціальної вимоги (позову) про прова-

дження досудового слідства, що направляється судовому слідчому для виконання. Безумовно, прокурор також керує дізнанням і здійснює нагляд за розслідуванням [5].

Попереднє слідство, що здійснюється після поліцейського дізнання, проводиться слідчим суддею. У КПК Франції закріплено дві форми попереднього розслідування: попереднє судове слідство, що здійснюється судовими чиновниками – слідчими суддями, і дізнання або поліцейське розслідування, що проводиться прокуратурою і судовою поліцією. Попереднє слідство здійснюється лише за однією з трьох категорій кримінальних справ – у справах про злочини. Але й у цьому разі судовому слідству передують поліцейське розслідування. Судове слідство за іншими категоріями справ, як правило, не провадиться [7, с. 169].

Після завершення попереднього слідства справа передається на розгляд обвинувальній камері апеляційного суду. Вона є своєрідним слідчим органом другої інстанції та органом віддання до суду. Підтримка обвинувачення в суді під час розгляду кримінальних справ покладається на французьку прокуратуру [5].

Система кримінального судочинства Німеччини дещо відрізняється від вищезазначеної. До 2012 року вона була схожа з українською. Однак після набрання чинності новим КПК України деякі положення стали суттєво різнитися. Так, згідно з нормами кримінально-процесуального законодавства Німеччини судочинство починається із заяви про злочин. Усні заяви заносяться до протоколу. Попередня перевірка заяв про злочини здійснюється шляхом провадження дізнання. Для закріплення слідів поліція вправі при провадженні дізнання здійснювати невідкладні слідчі дії. Зібрані матеріали передаються прокуратурі або дільничному судді. Для порушення прокурором публічного обвинувачення необхідна наявність достатньої підозри, що вказує на можливість засудження підозрюваного [5].

Однак є і загальні риси порядку реалізації функції обвинувачення в країнах континентальної правової системи і в Україні. Як вказує Т.В. Садова, загальним є те, що за підготовку обвинувачення до суду і підтримання обвинувачення у суді (судове переслідування) відповідають державні обвинувачі. Вони здійснюють процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, тобто повністю відповідають за його результати. Зміщуючи акцент із суто наглядової діяльності прокурора на безпосереднє керівництво процесуальною діяльністю органу досудового розслідування щодо проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у кримінальному провадженні, чинний КПК України істотно посилює статус прокурора саме як сторони кримінального провадження з боку обвинувачення [8, с. 107].

В англо-американській (англосаксонській) системі права (США, Велика Британія) не існує кодифікованого кримінально-процесуального законодавства – кодексу чи іншого спеціального закону в систематизованому вигляді, який би регламентував досудове провадження. Нормативні акти стосовно кримінального судочинства найчастіше пов'язані із застосуванням заходів примусу, а кримінальний процес зазвичай структурований на стадіях досудового провадження, попереднього розгляду справи у суді, судового розгляду, апеляційного провадження та виконання вироку [9, с. 9].

Приватно-позовна основа в системі загального права передбачає можливість виступу в якості обвинувача будь-якого громадянина. Проте зараз в Англії публічне обвинувачення у тяжких злочинах здійснює через своїх помічників Директор публічних переслідувань, який призначається Генеральним аторнеєм з числа барристів або солісіторів. У США публічне обвинувачення здійснює аторнейська служба, очолювана Генеральним аторнеєм держави, в підпорядкуванні якого перебувають аторнеї [10, с. 690].

Рішення про обвинувачення приймається за загальним правилом службою аторнеїв. При цьому слід враховувати, що обвинувачем може бути приватна особа або адвокат.

Обвинувальний документ може бути трьох видів, таких як 1) заява про обвинувачення (complaint) – первинний позов приватної особи; 2) обвинувальний акт (indictment) – затверджена великим журі заява про обвинувачення; 3) інформація (information) – затверджена аторнеєм заява про обвинувачення. Обвинувальний документ направляється аторнеєм до суду [10, с. 693]. Обвинувачу відводиться значна роль. Він збирає докази, допитує свідків, готує обвинувальний висновок, який, на відміну від континентальної правової системи, не супроводжується жодними доказами і являє собою лише коротку обвинувальну формулу. На суді обвинувач звинувачує, представляє докази, спростовує доводи захисту [11, с. 698].

У судовому засіданні питання щодо винуватості або невинуватості обвинуваченого вирішує суд присяжних, а сам суддя вже на основі їхнього рішення застосовує відповідний закон. Науковці відзначають, що головна роль у судовому розгляді справи відводиться судовому слідству [12, с. 24].

У законодавстві окремих іноземних держав суттєва увага приділена обвинуваченню та кримінальному переслідуванню як діяльності сторони обвинувачення, спрямованій на викриття винної у вчиненні злочину особи та забезпечення застосування до неї покарання. Так, п. 22 ст. 6 Модельного КПК для держав – учасниць СНД визначає кримінальне переслідування як процесуальну діяльність, що здійснюється стороною обвинувачення з метою встановлення діяння, забороненого кримінальним законом, і особи, що його вчинила, а також забезпечення застосування до неї покарання чи інших примусових заходів. П. 55 ст. 5 КПК Російської Федерації регламентує, що кримінальне переслідування – процесуальна діяльність, що здійснюється стороною обвинувачення з метою викриття підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні злочину. КПК Республіки Вірменія визначає кримінальне переслідування як будь-які процесуальні дії, що здійснюються органами кримінального переслідування, а у визначених ситуаціях – і потерпілим, з метою встановлення особи, яка вчинила заборонене Кримінальним кодексом діяння, винності останньої у вчиненні злочину, а також забезпечення застосування до такої особи покарання або інших заходів примусу (п. 17 ст. 6). П. 48 ст. 6 Кримінально-процесуального кодексу Республіки Білорусь передбачає, що кримінальне переслідування – процесуальна діяльність, що здійснюється органом дізнання, слідчим, прокурором, приватним обвинувачем з метою встановлення факту та обставин суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом, і особи, яка його вчинила, а також забезпечення застосування до такої особи покарання або примусових заходів безпеки та лікування. П. 40 ст. 6 КПК Туркменістану встановлює, що кримінальне переслідування – це процесуальна діяльність, яка здійснюється органами кримінального переслідування з метою збирання доказів, що підтверджують наявність або відсутність ознак забороненого законом діяння у фактично вчинених діях, а якщо такі ознаки наявні, то з метою встановлення винуватості чи невинуватості особи, яка підозрюється у вчиненні цих діянь [13, с. 559].

Висновки. Таким чином, проаналізувавши сучасний стан кримінального процесуально-го законодавства країн основних правових систем сучасності, доходимо висновку, що внаслідок певних об'єктивних закономірностей обвинувальний і змагальний типи процесу мають тенденцію до зближення. Необхідно відзначити, що й Україна, яка взяла за основу французький тип кримінального судочинства, сьогодні спрямовує розвиток кримінального процесу у бік розширення засади змагальності сторін як у досудовому, так і в судовому кримінальному провадженні.

Проведене дослідження дає можливість стверджувати про наявність спільних або схожих рис у порядку здійснення функції обвинувачення в країнах континентальної та англо-американської правових систем. Так, спільним для країн зазначених правових систем є те, що стороні обвинувачення відводиться суттєва роль як на досудових, так і на судових стадіях. Відмінними рисами є те, що 1) різняться суб'єкти, які здійснюють функцію обвинувачення; 2) різняться стадії кримінального процесу, на яких здійснюється функція обвинувачення; 3) різняться процесуальні документи, в яких виражається безпосередня обвинувальна теза (обвинувачення).

Список використаних джерел:

1. Скакун О.Ф. Теория государства и права : учебник / О.Ф. Скакун. – Харьков : Консум, 2000. – 656 с.
2. Вакулік О.М. Початок досудового розслідування у кримінальному провадженні : навчальний посібник / О.М. Вакулік, І.Ю. Азаров. – К. : Вид-во «Центр учбової літератури», 2015. – 184 с.
3. Горелкіна К.Г. Особливості процесуального статусу слідчого судді: порівняльний аналіз / К.Г. Горелкіна // Юрид. часопис Нац. акад. внутр. справ. – К, 2013. – № 2. – С. 14–20.
4. Микитин Ю.Л. Провадження на досудових стадіях кримінального процесу Франції та України [Електронний ресурс] / Ю.Л. Микитин // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – 2010. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Nivif/2010_2/04.pdf.
5. Тертишник В.М. Кримінальний процес України. Особлива частина : [підручник] / В.М. Тертишник – К. : Правова єдність. – 2014. – 418 с.
6. Соловей Г.В. Реалізація принципу змагальності в кримінальному процесі зарубіжних країн / Г.В. Соловей // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 2. – С. 166–172.
7. Порівняльне правознавство : курс лекцій / Л.В. Голяк, А.С. Мацко, О.В. Тюріна. – К. : МАУП, 2004. – 200 с.
8. Садова Т.В. Учасники кримінального провадження, що здійснюють функцію обвинувачення в кримінальному провадженні України і Польщі // Т.В. Садова // Прикарпатський юридичний вісник. – Випуск 2 (11). – 2016. – С. 104–108.

9. Гуценко К.Ф. Уголовный процесс западных государств / К.Ф. Гуценко, Л.В. Головки, Б.А. Филимонов – М. : Изд-во «Зерцало – М». – 2002. – 528 с.
10. Гельдибаев М.Х. Уголовный процесс : учебник / М.Х. Гельдибаев, В.В. Вандишев. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право. 2012. – 719 с.
11. Вандышев В.В. Уголовный процесс. Общая и Особенная части: [учебник] / В.В. Вандышев. – М. : Контракт; Волтерс Клувер, 2010. – 720 с.
12. Калиновский К.Б. Уголовный процесс современных зарубежных государств : учеб. пособие / К.Б. Калиновский. – Петрозаводск : Изд-во ПетрГУ, 2000. – 48 с.
13. Гловюк І.В. Проблеми нормативного визначення категорій «обвинувачення» та «державне обвинувачення» / І.В. Гловюк // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – С. 557–563.

УДК 343.1:341.632(477)

КОРОВАЙКО О.І.

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ СУДОМ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті на підставі аналізу юридичної літератури та чинного законодавства розглянуто проблеми застосування судом під час кримінального провадження практики Європейського суду з прав людини. Підтримано позиції науковців, які відзначають необхідність посилання під час ухвалення судових рішень (ухвал, вироків) на відповідні статі Конвенції про захист прав та основоположних свобод і практику Європейського суду з прав людини. Надано відповідні рекомендації щодо підстав та умов використання цієї практики судом та їх включення до тексту судових рішень. Звернуто увагу на наявні недоліки організаційно-методичного характеру, які перешкоджають більш широкому використанню практики Європейського суду з прав людини в діяльності суду.

Ключові слова: кримінальне судочинство, судове провадження, тлумачення Конвенції про захист прав та основоположних свобод, застосування практики Європейського суду з прав людини, забезпечення прав та свобод особи.

В статье на основании анализа юридической литературы и действующего законодательства рассмотрены проблемы применения судом в ходе уголовного производства практики Европейского суда по правам человека. Поддержано позиции ученых, которые отмечают необходимость указания при принятии судебных решений (определений, приговоров) на соответствующие положения Конвенции о защите прав и основных свобод и практику Европейского суда по правам человека. Даны соответствующие рекомендации относительно оснований и условий использования этой практики судом и их включения в текст судебных решений. Обращено внимание на существующие недостатки организационно-методического характера, которые препятствуют более широкому использованию практики Европейского суда по правам человека в деятельности суда.

Ключевые слова: уголовное судопроизводство, судебное разбирательство, толкование Конвенции о защите прав и основных свобод, применение практики Европейского суда по правам человека, обеспечение прав и свобод личности.